

Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi¹

The Effect of External Debt on Economic Development in Developing Countries

Cemil SAĞLAM²

Neda HASHEMİ³

Başvuru Tarihi: 24.03.2020

Kabul Tarihi: 04.05.2020

Özet

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmalarını sağlayacak yatırımları gerçekleştirebilmeleri için yeterli tasarrufa ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ülkelerde iç tasarrufların yetersiz olması sebebiyle kalkınmanın finansmanı için dış borçlanma yoluna gidilmektedir. Bu çalışmada, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi, 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayacak şekilde, 1995-2017 dönemi için “Panel Veri Analizi” ile ampirik test edilmiştir. Analiz için insani gelişme endeksi ile logaritmik toplam dış borç stoku ve insani gelişme endeksi ile dış borç stokları (mal, hizmet ve ana gelir ihracatının yüzdesi) verileri Panel Birim Kök Testi, Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gelişmekte Olan Ülkeler, Dış Borçlanma, İktisadi Kalkınma, Granger Nedensellik Testi.*

JEL Sınıflandırması: *F34, H63, O11, O15.*

Abstract

Developing countries need enough savings to make investments that will provide their economic development. The process of external debt is applied for finans of development since internal savings in these countries are insufficient. In this study, the effect of external debt on economic development has been empirically tested with “Panel Data Analysis” covering 29 developing countries in 1995-2017 terms. For the analysis, human development index and logarithmic total external debt stocks, human development index and external debt stocks (percentage of exports of good, services and primary income) have been examined by using the methods of Panel Unit Root test, Cointegration Test and Granger Causality Test.

Keywords: *Developing Countries, External Debt, Economic Development, Granger Causality Test.*

JEL Classification: *F34, H63, O11, O15.*

¹ Bu çalışma, Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi” ismiyle tamamlanarak 24.05.2019 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, cemil.saglam67@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7370-3725

³ Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, neda.hashemi@avrasya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8415-970X

Giriş

Küresel rekabet, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek açılmasına ve kaynakların dengesiz dağılmasına yol açmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için milli gelirlerinin önemli bir kısmını yatırıma ayırmak zorundadırlar. Bu ülkeler milli gelirin düşük olması, iç tasarrufların yetersizliği, sanayileşme ve kalkınma hareketleri için yüksek oranda finansmana ihtiyaç duyulması nedeniyle dış borçlanma yoluna gitmektedirler.

Gelişmekte olan ülkeler tarafından dış borçlanma sürekli bir finansman kaynağı olarak benimsenmemelidir. Kalkınmanın sürdürülebilmesi için iç tasarrufların artması gerekmektedir. Dış borçların kendi kendini finanse edebilmesi için dış kaynaklardan elde edilen finansmanın, ülkenin döviz gelirlerini artıracak yatırımlarda kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde vadesi dolan borcun ödemesi geldiğinde dış borcun ödenememesi durumuyla karşılaşmaktadır. Böyle bir durumda ilk borcun ödemesinin daha yüksek faizle alınan yeni borçla kapatılması ülkeleri borç sarmalına sürüklemektedir.

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelere dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, dış borçlanmanın tanımı, gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükü, dış borçlanmanın nedenleri ve dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisine değinilmiştir. İkinci bölümde, iktisadi kalkınmanın tanımı, ölçülmesi açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise, gelişmekte olan ülkelere dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. İlk olarak, literatür taraması yapılmış ve ekonometrik model belirlenmiştir. Çalışmada, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi, 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayacak şekilde 1995-2017 dönemi için “Panel Veri Analizi” ile ampirik olarak test edilmiştir. Bu çerçevede, Birim Kök, Eşbütünlük ve Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır.

1. Dış Borçlanma Kavramı

Hükümetler harcama programlarının finansmanını sağlamak için bağımsız parasal sistemlerde üç yöntem kullanabilmektedir. Bu yöntemler; emisyon, vergilendirme ve borçlanmadır. Egemenlik sınırlarının belirlendiği nokta dikkate alındığında, emisyon güçleri olmayan bağlı ekonomik yönetimlerin harcama programlarını finanse etmeleri için elinde sadece vergilendirme ve borçlanmadan oluşan iki yöntem vardır. Siyasi merciler çoğunlukla bir zorunluluk olarak ortaya çıkan vergilendirmenin yeterince yüksek olduğunu düşündüğü andan itibaren borçlanma yöntemi öne çıkmaktadır. Bilindiği gibi, borçlanma yöntemi iç ve dış borçlanma olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Devletler tasarruf yetersizliği sebebiyle iç piyasadan borçlanma zorluğu çektiği durumlarda dış borçlanmaya başvurumaktadırlar (Esener, 2013: 23).

Dış borçlanma; yurtiçindeki kuruluş ve kişilerin, uluslararası finansal kurum, piyasa, banka veya devletler gibi borç veren kesimlerden dış kredi sağlanması olarak tanımlanabilir (Yıldız, 2018: 10).

Dış borç; ülkelerin iç tasarruflarının düşük olması durumunda başvurduğu ve iktisadi kalkınma açısından önemli olan bir finansal sermaye kaynaklarından birisidir (Çelik ve Direkçi, 2013: 113).

Dünya Bankası (World Bank), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kuruluşların 1984 yılında oluşturdukları Dış Borç İstatistikleri Çalışma Grubu'nun 1988 yılındaki çalışmasında yapmış oldukları dış borç tanımı şöyledir:

“Bir ülkenin belirli bir süre içerisindeki gayri safi yurtdışı borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye dayanarak sağlanmış olan kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülüklerin toplamıdır”.

2. Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Yükü (1970-2017)

Dünya Bankası'na göre gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borçları, 1970'li yıllarda 72,8 milyar dolar iken, 1980 yılında 609,4 milyar dolara çıkmıştır. 1990 yılı itibariyle GOÜ'lerin toplam borçları 1,458 milyar dolara, 1997 yılında 2.172 milyar dolara, 1998 yılında 2,536 milyar dolara, 1999 yılında 2,554 milyar dolara, 2005 yılında ise 2,800 milyar dolara yükselmiştir (Akdağ, 2007: 29).

1990-1997 döneminde gelişmekte olan ülkelere toplam dış borç stoku %50,4, kısa vadeli dış borç stoku %57,4, orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisindeki resmi borçlar %37,8, özel (garantili) dış borçlar %18,7, özel (garantisiz) dış borçlar ise %400 oranında artmıştır (Özbek, 2007: 18).

Gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomisi ülkelerinin toplam borç stoku tahmini olarak 2017 yılında 7,64 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008-2017 yılları arasında yıllık ortalama % 8,5 artmıştır. Bu ise, gelişmekte olan ülkelerin 2007 yılında yaklaşık % 7'den, on yıldan sonra yaklaşık % 26 'ya yükselen toplam küresel borç stokundaki payını yansıtır. Toplam dış borç / GSYİH rasyosu 2008 yılında % 21,2'den 2017 yılında % 25,7'ye yükselmiştir. 2017 yılında uzun dönemli borç 2008 yılı ile karşılaştırıldığında % 3'lük azalışla toplam borcun % 74'ü olmuş, buna karşılık kısa dönemli borcun toplam dış borç içindeki payı 2008 yılında % 22 iken 2017 yılında % 24'e yükselmiştir (UN,2018:7).

Borç servisi / ihracat rasyosu 2008-2017 yılları arasında en düşük olduğu 2011 yılında % 8,7 iken, bu rasyonun % 15,4'e yükselmesi ile 2016 yılı en kötü yıl olmuştur. 2017 yılında bu rasyonun % 13,6'ya düşmesi büyük oranda 2016 yılının ikinci yarısı ve 2017 yılındaki emtia fiyatlarının toparlanmasıyla olmuştur (UN, a.g.m:7).

Gelişmiş ülkelerin uluslararası rezervleri 2008 yılında 4,3 trilyon dolardan 2017 yılında yaklaşık 6,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Ancak hızla yükselen kısa dönem borç stoku, bu dönemde % 10 oranında artmış, uluslararası rezervlerin kısa vadeli borçlara oranının 2008 yılında % 530'dan 2017 yılında % 340 düşmesine neden olmuştur (UN, a.g.m:7). Küresel borç stoku 2007 yılı sonunda 168 trilyon dolardan 2018 yılının ilk çeyreğinin sonunda 247 trilyon dolara yükselmiştir.

UNCTAD tahminine göre; 2017 yılına kadar küresel borcun GSYİH'ya oranı 2008 yılından yaklaşık üçte bir oranında yüksektir. Eğer finansal şirketlerin borcu dahil edilmez ise, küresel borç stokları buna rağmen aynı dönemde 113,5 trilyon dolardan 175 trilyon dolara yükselmiştir. Aynı zamanda borç yükü balonu ve potansiyel borç krizlerini harekete geçiren ekonomik dinamikler değişmiştir (UN, a.g.m :4).

3. Dış Borçlanmanın Nedenleri

Gelişmekte olan ülkelerde, sermaye birikiminde istenilen seviyelere ulaşamaması sebebiyle dış kaynaklara başvurmadan kalkınmanın gerçekleştirilmesi mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı, dış borçlanma yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi için büyük önem taşımaktadır (Esener, 2013: 27).

1973-74, 1979-81 ve 2005-2008 dönemlerinde petrol fiyatlarının hızla yükselmesiyle, petrol ithal eden ülkelerin, ithalatın finansmanı için dış borçlanmaya duydukları ihtiyaç artmıştır (Seyidoğlu, 2009:556). Dış borç sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olan diğer nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- İç sermaye piyasasının gelişmemesi,
- Büyük ölçekli yatırımların finanse edilmesi,
- Hammadde, ara ve yatırım malları ile teknik bilgi ithal edilmesi,
- Ödemeler dengesi açıkları ve kronikleşen bütçe açıklarının giderilmesi,
- Artan savunma harcamalarının finansmanın sağlanması,
- Fiyat istikrarının korunması,
- Vadesi dolmuş dış borçların geri ödenmesi,
- Olağanüstü harcamaların (doğal afetler, kriz, savaş vb.) finansmanı (Esener, 2013: 27-28).

Jan Tinbergen'e göre borçlanmada ekonomik nedenler ağırlıktadır (Evgin, 1996: 15-16). Bunlar şöyle sıralanmaktadır:

- Milli geliri artırmak,
- İstihdamı artırmak,
- Gelir dağılımını yeniden düzenlemek,
- Dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamaktır.

Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere borç vermelerinin sebepleri de aşağıdaki gibidir (Batır, 2000: 83):

- Siyasi nedenler,
- Askeri nedenler,
- Ekonomik nedenler,
- İnsani nedenlerdir.

Küresel rekabet, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farkın giderek genişlemesine, kaynakların dengesiz dağılmasına yol açmıştır. Ayrıca kalkınma sürecinin hızlandırılması için bir dış destek gerekmektedir (Batır, 2000: 74).

Yurtiçi tasarruf oranlarının yetersiz olması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşme ve kalkınma hareketleri için yüksek oranda finansmana ihtiyaç duyması nedeniyle ülkeler dış borçlanma yöntemine başvurmaktadırlar. Dış borçlanma yöntemine başvuran ülkeler; uzun vadeli ve üretime yönelik getirisi yüksek yatırım projelerini gerçekleştirerek iktisadi kalkınmalarını sağlamaya çalışmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için milli gelirlerinin büyük bir kısmını yatırıma ayırmak zorundadırlar (Kozalı, 2007: 8). Bu ülkelerde; milli gelirin az olması, tasarrufların istenilen seviyede olmamasına ve böylece kalkınma için gerekli görülen yatırımların yapılamamasına neden olmaktadır. Bu durumda ülkeler; kalkınma için gerekli finansmanı sağlamak amacıyla dış kaynaklara başvururlar ve iç tasarrufların yetersiz olması sebebiyle dış borçlanmaya yönelmektedirler. Ancak kalkınmakta olan ülkeler açısından dış borçlanma sürekli bir finansman kaynağı olarak benimsenmemelidir. Kalkınmanın sürdürülebilmesi için iç tasarrufların artması gerekmektedir. Dış borçların kendi kendini finanse edebilmesi için dış kaynaklardan elde edilen finansmanın ancak ülkenin döviz gelirlerini artıracak ve sermaye birikimini yükseltecek yatırımlara kanalize edilmesiyle mümkündür. Aksi takdirde, borcun vadesi dolduğunda dış borcun ödenememesi ve refinansman durumu ortaya çıkabilir. Bu sebepten ötürü, ülkelerin bir dış borç batağına düşmemeleri için sağlanan kaynakların verimli ve üretken yatırımlara aktarılması gerekmektedir (Bayata, 2008: 15).

Ülkeleri dış borçlanmaya yönelten nedenlerden bir diğeri ise, ülkenin döviz eksikliği çekmesidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirecek olan yatırımların yapılabilmesi için gerekli olan ara ve yatırım malı, teknoloji ve teknik bilginin tedarik edilmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için stratejik öneme sahip olan bu malların ithal edilmesi için yeterli miktarda dövizinin bulunması gerekmektedir. Eğer yeterli dövize sahip değil ise ülkeler dış borçlanmaya gitmektedir (Batır, 2000: 80; Çelik ve Direkçi, 2013: 114).

Gelişmekte olan ülkelerin ihracatı ithalatından daha az yani döviz gelirleri döviz giderlerinden az olan ülkelerdir. Bu ülkelerde ihracat oranlarının ithalat oranlarından daha düşük olması, dış ticaret dengesini ithalat lehine bozarak dış ticaret açıklarına neden olmakta ve ayrıca bu durum kalkınmanın finansmanına engel oluşturmaktadır (Aysu, 2011: 26). Bundan dolayı dış ticaret dengesinin ihracat yönünde gelişmesi önem arz etmektedir.

Cari işlemler bilançosu sürekli açık veren gelişmekte olan ülkelerde dövize olan ihtiyaç devamlı olarak artmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan döviz ihtiyacının karşılanabilmesi için ihracatın artırılması ve yeni döviz kaynakları bulunması ile giderilebilir. Dış borçlanma bu ihtiyacı karşılayabilecek geçici bir çözümdür.

Dış dengesizlik yaratan diğer nedenler; enflasyon ve enflasyona bağlı olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesi, kalkınma hızı, ekonomik verimlilikteki değişimler, kritik ham maddeler yönünden dışa bağımlılık, halkın tercihlerindeki kaymalar, iktisadi dalgalanma, geçici faktörler (beklenmedik şekilde ortaya çıkan olay, durum), kısa vadeli yabancı sermaye giriş ve çıkışlarıdır (Seyidoğlu, 2009: 331-332).

Ülkeler dış açıkları; resmi döviz rezervlerini kullanarak veya dış borçlanmaya giderek finanse edebilirler. Bir diğer yöntem; dış ticaret veya kambiyo politikası araçları (gümrük vergisi, kotalar, yasaklamalar ve kambiyo denetimi) ile dış açıkları gidermektir. En güvenilir olan ve aynı zamanda en zor olan yöntem ise açıkların tedavi edilmesi ya da düzeltilmesi ile dış ödeme açıklarının giderilmesidir (Seyidoğlu, 2009: 333).

4. Dış Borçlanmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İktisadi kalkınma Peter Oakley ve Chris Garforth tarafından; ekonomik etkinliğin artması ve maddi refahın yükselmesine ek olarak siyasal, sosyal ve kültürel yapıda bir değişme meydana gelerek ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin artması olarak tanımlanmaktadır (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 301).

İktisadi kalkınma ve büyüme kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak bu iki kavramın birbirinden farkını ortaya koymak gerekir. İktisadi büyüme, bir yıl içinde üretim hacmindeki ve kişi başına gelirdeki artış demektir. İktisadi kalkınma ise ülkedeki toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişme, kişi başına düşen üretim hacmindeki artıştır (Aktuğ, 2010: 9).

İktisadi kalkınma matematiksel olarak açıklanamayan pek çok terimi içermektedir. İktisadi büyüme ise sayısal gelişmelerle ilgilidir. Bir ülkede iktisadi kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ekonominin büyümesi, üretim hacminde artış olması, kişi başına GSYH'nın artması gerekmektedir (Alataş, 2014: 6).

Dış borçların iktisadi kalkınmanın bir aracı olarak kullanılabilmesi için, kalkınmayı destekleyecek uygulamalara yer verilmelidir. İktisadi kalkınmanın sağlanması sadece alınan borçların

kalkınmaya yönelik uygulamalara yönlendirilmesi yeterli olmayacaktır. Ayrıca borçlanmayla hedeflenen amaca ulaşmak için etkin bir borç yönetimi zorunludur.

Dış borçlanma ile zorunlu yatırımların gerçekleşme şansı artmakta, yatırımların hayata geçmesiyle çoğaltan ve hızlandıran etkileri harekete geçerek konjoktürel bir yükseliş sağlanmakta, dış borçlanmayla kalkınmanın hızı artabilmekte, üretim çeşitlenmesine katkı vermekte ve ödemeler dengesine olumlu etkileri olmaktadır.

Bahsedilen olumlu yönlerine karşılık, dış borçlar, dışa bağımlılığı ve israfi artırır (Akdoğan, 1993'ten aktaran: Şeker, 2006: 87).

5. İktisadi Kalkınmanın Ölçülmesi

5.1. GSMH ve Kişi Başına GSMH ile Ölçülmesi

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), bir ekonomideki yerleşik üreticilerin belirli bir dönemde (genellikle bir yıl içinde) toplam faaliyetleri sonucunda ürettikleri tüm mal ve hizmetlerin üretim değeri toplamından üretimde kullanılan girdilerin toplamının çıkarılması ile bulunmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2011:107). GSMH'da esas olan ülke vatandaşlığıdır ve bu sebepten dolayı GSYİH'dan ayrılmaktadır. Çünkü GSYH, o ülkenin sınırları içinde faaliyette bulunan yabancı ülke vatandaşlarının da yarattığı nihai mal ve hizmetleri de içermektedir (Alataş, 2014:7). Bir diğer deyişle, bir ülkenin yurtdışında çalışan vatandaşlarının ülkelerine gönderdikleri gelirlerinin GSYH'ya eklenmesi ve bundan sonra ülkedeki çalışan yabancı vatandaşların yurtdışına (yani kendi ülkelerine) gönderdikleri faktör gelirlerinin çıkarılması sonucu GSMH elde edilmektedir. Bir ülkede kişi başına GSMH ise, ülkenin GSMH'sının ülke nüfusuna bölünmesi ile bulunur.

Ülkelerarası gelişmişlik farkını ortaya koymak amacıyla kişi başına GSMH değeri kullanılarak bazı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Dünya Bankası tarafından her yıl 1 Temmuz'da kişi başına GSMH'ya göre ülke sınıflandırması yapılmaktadır. 1 Temmuz 2018 tarihinde Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırma şu şekildedir: (World Bank, 2019).

- Düşük Gelirli Ülkeler: Kişi başına 995 dolar ve daha az,
- Düşük Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına 996 dolar ile 3,895 dolar arası,
- Yüksek-Orta Gelirli Ülkeler: Kişi başına 3, 896 dolar ile 12,055 dolar arası,
- Yüksek Gelirli Ülkeler: Kişi başına 12,055 dolar ve daha yüksek GSMH'ya sahip

ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır.

5.2. Satınalma Gücü Paritesi ile Ölçülmesi

Bir ülkenin GSMH değeri ülkenin ulusal para birimi ile hesaplanmaktadır. GSMH değeri uluslararası karşılaştırmalarda kullanılırken ulusal para birimi ile hesaplanan GSMH, ABD dolarına çevirilmektedir. Ancak farklı gelişmişlik düzeylerine sahip iki ülke arasındaki reel döviz kuruna göre hesaplanan bu değerler, bu iki ülke arasındaki satın alma gücünün ölçülmesinde yeterli olmamaktadır. Bu sebepten dolayı; satınalma gücü paritesine (SAGP) göre ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklarını

ortadan kaldırmaya yarayan bir dönüşüm oranı bulunmaktadır (Tarı, 2018:135). Bu oran hesaplanırken hem dış ticarete konu olan hem de dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetler dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre hesaplanan GSMH ve kişi başına GSMH değerleri ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklarını giderdiği için daha güvenilir sonuçlar elde edilmektedir (Alataş, 2014: 9).

5.3. Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi (PQLI) ile Ölçülmesi

Bu endeks Denizaşırı Kalkınma Konseyi tarafından ortaya atılan bir ölçüdür (Cereseto ve Waitzkin, 1986: 662). Bu endeks 1979 yılında David Morris tarafından geliştirilmiştir. Yaşamın fiziki niteliği endeksi, bir ülkede yaşam kalitesini, hepsi eşit ağırlıktaki üç göstergenin (temel okur-yazarlık, bebek ölüm oranı ve yaşam süresi beklentisi) ortalaması alınarak ölçülen 0 ile 100 arasında bir ölçektir (Alkire ve Sarwar, 2009: 665). Bu endeks Denizaşırı Kalkınma Konseyi tarafından şu şekilde hesaplanmaktadır (Cereseto ve Waitzkin, 1986: 665).

$$PQLI = \frac{(im + e + l)}{3}$$

$$im = \frac{(229 - [\text{bebek ölüm oranı}])}{2.22}$$

$$e = \frac{([\text{doğumda beklenen yaşam süresi}] - 38)}{0.39}$$

l= Okuma yazma oranı

5.4. İnsani Kalkınma Endeksi (HDI) ile Ölçülmesi

1990 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından insani kalkınma endeksini içeren İnsani Kalkınma Raporu yıllık olarak yayınlanmaktadır (White, 2008: 4).

Ülkeleri sıralamak için kullanılan insani kalkınma endeksi; gelir, sağlık ve eğitim gibi üç alanın ağırlıklı kombinasyonu alınarak yaşam kalitesini ölçmektedir (Alkire ve Sarwar, 2009: 6).

2018 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanan İnsani Kalkınma Raporunda ülkeleri dört grupta sınıflandırmaktadır. İnsani kalkınma endeksi; 0.550 ve daha az ise düşük insani kalkınma, 0.550-0.699 arasında ise orta insani kalkınma, 0.700-0.799 arasında ise yüksek insani kalkınma ve 0.800 ve daha fazla ise çok yüksek insani kalkınma olarak sınıflandırılmaktadır (UNDP, 2018: 17).

Farklı birimlerde ifade edilen göstergeleri endekslere dönüştürmek için 0 ile 1 arasında minimum ve maksimum değerler belirlenmektedir. Hesaplanan değerler 1'e yaklaşması iktisadi kalkınmadaki olumlu gelişmeyi ortaya koymaktadır (UNDP; 2018: 2).

$$\text{İnsani Kalkınma Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Sağlık} \times \text{Eğitim} \times \text{Gelir}}$$

Tablo 1. Mısır Örneği

Gösterge	Değer
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	71.7
Beklenen Eğitim Süresi	13.1
Ortalama Eğitim Süresi	7.2
Kişi Başına GSMH (2011 PPP \$)	10.355

$$\text{Sağlık Endeksi} = \frac{71.661 - 20}{85 - 20} = 0.7948$$

$$\text{Beklenen Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{13.0898 - 0}{18 - 0} = 0.7272$$

$$\text{Ortalama Eğitim Süresi Endeksi} = \frac{7.218 - 0}{15 - 0} = 0.4812$$

$$\text{Eğitim Endeksi} = \frac{0.4812 + 0.7272}{2} = 0.6042$$

$$\text{Gelir Endeksi} = \frac{\ln(10.355) - \ln(100)}{\ln(75.000) - \ln(100)} = 0.7009$$

$$\text{İnsani Kalkınma Endeksi} = \sqrt[3]{0.7948 \times 0.6042 \times 0.7009} = 0.696$$

6. Literatür

Bu konu ile ilgili literatür özeti, bir tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2. Dış Borçlanma ile İktisadi Kalkınma İlişkisine Yönelik Bazı Çalışmalar

Yazar (Yıl)	Ülke(ler) ve Dönem	Model	Değişkenler	Bulgular
Fan ve Rao (2003)	44 GOÜ/ 1980-2002	GMM	Kamu Harcamaları (Savunma, Eğitim, Sosyal Güvenlik ve Refah, Tarım), Toplam GSYH, Toplam Nüfus, Tarım GSYH'sı, Tarım Nüfusu Okuryazarlık Oranı.	Kamu harcamalarının çeşitli tiplerinin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde farklı etkileri olduğu sonucunu elde etmiştir.

Lora ve Olivera (2007)	50 GOÜ 1985-2003	OLS, Arellano Bond Testi.	Sosyal Harcamaların, Eğitim Harcamaları Ve Sağlık Harcamalarının GSYH'da payı, Kamu Borcunun GSYH'daki payı (iç ve dış borç), Resmi Borç, IMF Borcu, Çok Taraflı Borç, İkili Borcun GSYH'daki Payı, Mali Bilanço, Borç Servisi, Ana Bilanço, Birincil Harcamaların GSYH'daki Payı, Toplam Gelirin GSYH'daki Payı, GSYH.	Daha yüksek bir borç stokunun genel kamu harcamaları ve sosyal harcamaları azalttığı sonucunu elde etmiştir. Borç arttıkça hem eğitim hem de sağlık harcamaları olumsuz yönde etkilenir.
Chaudhry, Malik ve Ramzan (2009)	Pakistan / 1973-2006	ADF Testi	Reel Tasarruflar, Faiz Oranı (Banka Mevduatı ve Banka Avansı), GSYH, Dış Borç, Reel Yatırım, Reel GSYH Büyüme Oranı	Dış borçlanmanın yatırım üzerinde negatif etkisi olmuştur. Yabancı fonlar zayıf yönetim nedeniyle etkin bir şekilde tahsis edilmediğinden ekonomik kalkınmayı etkiler.
Wu, Tang ve Lin (2010)	182 Ülke / 1950-2004	Granger Nedensellik Testi	-	Çalışmada, yüksek gelirliliğin ülkelerin Wagner'in yasalarını ve devlet harcamalarının kamu refahını ve ekonomik kalkınmayı artırmaya yardımcı olduğu hipotezini takip ettiği sonucuna varılmıştır. Ancak, düşük gelirliliğin için devlet harcamalarının yolsuzluk ve az gelişmiş kurumlar nedeniyle ekonomik kalkınma üzerinde çok az etkisi olduğu doğru değildir.
Ayyoub, Chaudhry ve Yaqup (2012)	Pakistan 1989/90-2009/10	OLS, DW test istatistiği.	Toplam GSYH, Dış Borç ve Yükümlülüğünün GSYH'ya oranı, Enflasyon Oranı, Toplam İhracat / GSYH, Toplam Nüfus, Toplam Borç Servisi, İşsizlik Oranı, Toplam İç Borç, Okuryazarlık Oranı, Dış Açıklık, Ulusal Tasarrufların Artış Hızı, Yıllık Para Arzı Artış Oranı.	Dış borç yükümlülüklerinin kalkınma hızı üzerinde olumsuz etkisi vardır.
Akujuabi (2012)	Nijerya/ 1969-2009	ADF ve Phillip-Perron, OLS, Granger Nedensellik Testi	Dış Borç Bileşenleri ve GSYH.	Londra kulüp borçlarının olumsuz yönde olmasına karşın, bağımsız değişken olarak alınan GSYH'nın sadece geçmiş değerlerinin pozitif olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.
Tandoğan ve Özyurt (2013)	Türkiye / 1981-2009	Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi	Kişi Başına Düşen Reel GSYH, İnsani Kalkınma Endeksi, Sürdürülebilir İnsani Kalkınma Endeksi, Dış Borcun Sürdürülebilirliği, Yurtiçi Krediler, Banka Mevduatları, Özel Sektör Kredileri.	İnsani kalkınma endeksi ve dış borcun sürdürülebilirliği verilerini kullanmışlardır. Toda ve Yamamoto Nedensellik testi sonucunda bankacılık sektöründen hem büyümeye hem de ekonomik kalkınmaya doğru nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuşlardır.

Uma, Eboh ve Obidike (2013)	Nijerya/ 1970-2010	ADF, Johansen co-integration	Gerçek GSYH, Toplam İç Borç, Toplam Dış Borç, Toplam Dış Borç Faiz Oranı.	Toplam iç ve dış borçların gerçek GSYH ile ters ilişkili ancak önemsiz düzeyde olduğunu göstermektedir.
Sheikh ve Alam (2013)	Pakistan/ 1985-2010	OLS regresyon	Yoksulluk Endeksi, Kişi Başına Reel GSYH, Reel Ücret Oranı, İşsizlik Oranı, Dış Borç, Dış Borç Reel Borç Servisi.	Dış borç ve dış borç servisi yoksulluk üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.
Shabir ve Yasin (2015)	7 G.O. Asya Ülkesi / 1980-2010	OLS ve GMM regresyon	Net Borç Servisi/GSYH, Devlet Gelirleri/GSYH, Kamu ve Kamu Garantili Dış Borç Stoku/GSYH, Borç Servisi/GSYH, Dış Yardım ve Transferleri/GSYH, Diğer Sosyopolitik faktör harcamaları.	Ödenmemiş dış borcun ve hizmet yükümlülüğünün, kamu harcamaları ve özellikle sosyal kesim harcamalarının olumsuz etkilendiği doğrulanmıştır.
Akram ve Hamid (2016)	Güney Asya Ülkeleri/ 1975-2010	Standart Panel Veri Yaklaşımı	Kişi Başına GYSH, Gini Katsayısı, Yatırım, Dış Borç, Dış Borç Reel Borç Servisi, Açıklık, Enflasyon, İç Borç, Kentleşme.	Kamu dış borcunun ve dış borç servisinin gelir eşitsizliğini gidermekte etkili olmadığını ortaya koymuştur.
Matthew ve Mordecai (2016)	Nijerya/ 1986-2014	ADF, Johansen co-integration, Error Correction Method (ECM), Granger Nedensellik Testi.	Dış Borç Stoku, İç Borç Stoku, Dış Borç Servisi Ödemeleri, Kişi Başına GSYH, İç borç servisi ödemeleri.	Johansen eş bütünleşme testi sonucuna göre, Nijerya’da dış borç stoku, iç borç stoku, dış borç servisi, iç borç servisi ve ekonomik kalkınma (kişi başına GSYH) arasında uzun süreli ilişki vardır. ECM sonuçlarına göre, Nijerya’da dış borç stoku ve dış borç servisi ile iktisadi kalkınma arasında negatif ilişki olduğunu, ancak iç borç stoku iktisadi kalkınma ile doğrudan ve anlamlı bir ilişki kurarken, iç borç servisi ödemesi anlamlı fakat iktisadi kalkınma ile ters orantılıdır.
Zaghdoudi ve Hakimi (2017)	25 GOÜ / 2000-2015	Panel cointegration, Granger Nedensellik Testi	Yoksulluk, Dış Borç, Kişi Başına Reel GSYH, Sermaye, Eğitim Düzeyleri, Altyapı, Sağlık Şartları, Dış Açıklık.	Uzun dönemde yoksulluk, dış borç, kişi başına GSYH, gayri safi yurtiçi ve sabit yatırım arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmuştur. Ayrıca yoksulluk, altyapı, sağlık durumu ve açıklık arasında negatif ve anlamlı ilişkinin varlığını göstermektedir.
Yıldız (2018)	102 GOÜ/ 2015	Yatay Kesit Analizi	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi, Çok Boyutlu Yoksulluktaki Nüfusun Oranı, Dış Borç Stokunun GSYH’ya Oranı, Net Resmi Kalkınma Yardımları.	Gelişmekte olan ülkelerde dış yardım kullanım oranının yoksulluğu azaltıcı ve insani gelişmişlik düzeyini de artırıcı etkisi vardır. Dış borçluluk düzeyinin ise yoksulluğu artırıcı ve insani gelişmişlik düzeyini azaltıcı etkisi olduğu test edilmiştir.

Zaghdoudi (2018)	95 GOÜ / 2002-2015	PSTR, Panel Veri.	Dış Borç Servisi, İnsani Gelişme Endeksi, Doğrudan Dış Yatırım, Dış Açıklık, Nüfus Artış Hızı.	PSTR, tahmin sonuçları dış borçlanma ile İGE arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve optimum dış borç eşliğinin %41,7775'e eşit olduğunu ortaya koymuştur. Bu borç eşliğinin altında, dış borcun insani gelişme üzerinde olumlu etkisi vardır. Dış borç oranındaki % 1'lik bir artış, İGE'de %0,02 artışa yol açar. Ancak borç eşliğinin üzerinde, dış borç insani gelişmeye zarar verir. Dış borçlanma oranı % 1 artarken, İGE % 0,001 azalır.
Egungwu (2018)	Nijerya/ 1986-2015	OLS	İnsani Gelişme Endeksi, Dış Borç, Dış Borç Servisi, Kişi Başına Gelir, Döviz Oranı, Enflasyon Oranı, Dış Borç Stoku.	Hem dış borç stoku hem de dış borç servisinin insan sermayesinin gelişimi üzerinde anlamlı negatif etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

7. Ekonometrik Analiz

7.1. Amaç

Bu çalışmada amaçlanan, dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisini 29⁴ gelişmekte olan ülke için analiz etmektir.

7.2. Veri

Bu tez çalışmasında, 1995-2017 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Veriler, Dünya Bankası (WB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) internet sitelerinden alınmıştır. Kullanılan değişkenler, Dış Borç Stokları (mal, hizmet ve ana gelir ihracatının yüzdesi) TDBP, İnsani Gelişme Endeksi HDI ve logaritmik forma dönüştürülen Toplam Dış Borç Stokunu LTDB simgeleriyle gösterilmiştir. Testlerin yapılmasında Eviews 9 programı kullanılmıştır.

Bu çalışmada, ekonometrik yöntem olarak Panel Veri yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak Birim Kök Testi yapılarak değişkenlerin durağanlığı saptanmış, ikinci olarak Eşbütünleşme Testi yapılmış ve son olarak da Granger Nedensellik Testi ile değişkenler arasındaki ilişkinin nedenselliğinin yönü araştırılmıştır.

⁴ Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Belize, Brezilya, Bulgaristan, Cezayir, Çin, Dominik Cumhuriyeti, Ermenistan, Ekvator, Fiji, Guatemala, Guyana, Güney Afrika, İran, Jamaika, Kazakistan, Kosta Rika, Maldivler, Meksika, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya, Tayland, Türkiye, Ürdün.

7.2.1. Model

Granger (1969) değişkenler arasındaki nedenselliği açıklayan basit bir test geliştirmiştir. Granger'e göre Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerlerinin kullanıldığı durumlarda X'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise (diğer terimler değişmezken) X, Y'nin Granger nedenidir.

$$LTDBP_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \delta_i LHDI_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j TDBP_{t-j} + u_{1t} \quad (1)$$

$$H_0: \sum_{i=1}^m \delta_i = 0$$

$$H_1: \sum_{i=1}^m \delta_i \neq 0 \quad \text{Red edilirse (LHDI} \rightarrow \text{LTDBP)}$$

$$LHDI_t = \beta + \sum_{i=1}^n \phi_i LTDBP_{t-i} + \sum_{j=1}^n \delta_j LHDI_{t-j} + u_{2t} \quad (2)$$

$$H_0: \sum_{i=1}^n \phi_i = 0$$

$$H_1: \sum_{i=1}^n \phi_i \neq 0 \quad \text{Red edilirse (LTDBP} \rightarrow \text{LHDI)}$$

Sadece (1) numaralı denklemdeki δ_i sıfırdan farklı ise LHDI'den LTDBP'ye doğru tek yönlü, (2) numaralı denklemdeki ϕ_i sıfırdan farklı ise LTDBP'den LHDI'ya doğru tek yönlü nedensellik vardır. Her iki katsayının sıfırdan farklı olmaması durumunda ise bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını gösterir.

7.2.2. Panel Birim Kök Testi

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için kullanılan birinci nesil panel birim kök testleri sonuçları aşağıda tablolarda gösterilmiştir:

Tablo 3. TDBP Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli) ve Birinci Farkı

TDBP								
	Seviye (Sabit ve Trendli)				Birinci Farkı			
Method	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)								
Levin, Lin & Chu t*	0,050	0,520	29,000	619,000	-13,176	0,000	29,000	604,000
Breitung t-stat	1,190	0,883	29,000	590,000	-8,642	0,000	29,000	575,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)								
Im, Pesaran and Shin W-stat	0,822	0,795	29,000	619,000	-11,171	0,000	29,000	604,000
ADF - Fisher Chi-square	46,687	0,857	29,000	619,000	214,855	0,000	29,000	604,000
PP - Fisher Chi-square	45,826	0,877	29,000	638,000	235,380	0,000	29,000	609,000

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre TDBP değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda değişkenin durağan olmadığı ve birinci farkı alındığında TDBP değişkeni durağan hale gelmiştir.

Tablo 4. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli) ve Birinci Farkı

HDI								
Method	Seviye (Sabit ve Trendli)				Birinci Farkı			
	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)								
Levin, Lin & Chu t*	-0,323	0,373	29,000	620,000	-10,456	0,000	29,000	598,000
Breitung t-stat	1,902	0,971	29,000	591,000	-4,481	0,000	29,000	569,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)								
Im, Pesaran and Shin W-stat	1,798	0,964	29,000	620,000	-9,783	0,000	29,000	598,000
ADF - Fisher Chi-square	59,519	0,420	29,000	620,000	208,125	0,000	29,000	598,000
PP - Fisher Chi-square	61,637	0,347	29,000	638,000	287,578	0,000	29,000	609,000

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre HDI değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda değişkenin durağan olmadığı, tablo 4'te görüldüğü gibi birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

Tablo 5. LTDB Değişkeninin Birim Kök Testi, Seviye (Sabitli ve Trendli) ve Birinci Farkı

LTDB								
Method	Seviye (Sabit ve Trendli)				Birinci Farkı			
	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem	İstatistik	Olasılık	Kesitler	Gözlem
Birim Kök (ortak birim kök işlemlerini varsayar)								
Levin, Lin & Chu t*	0,425	0,665	29,000	622,000	-12,473	0,000	29,000	603,000
Breitung t-stat	0,407	0,658	29,000	593,000	-10,074	0,000	29,000	574,000
Birim Kök (bireysel birim kök işlemlerini varsayar)								
Im, Pesaran and Shin W-stat	1,531	0,937	29,000	622,000	-9,786	0,000	29,000	603,000
ADF - Fisher Chi-square	42,082	0,943	29,000	622,000	190,441	0,000	29,000	603,000
PP - Fisher Chi-square	26,054	1,000	29,000	638,000	206,269	0,000	29,000	609,000

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre LTDB değişkeninin yapılan Birim Kök Testi sonucunda LTDB değişkeninin durağan olmadığı yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere birinci farkı alındığında değişken durağan hale gelmiştir.

HDI, TDBP ve LTDB değişkenlerinin I(1) düzeyinde durağan hale gelip birim köklerinden kurtulduktan sonra eşbütünleşme analizine geçilmiştir.

7.2.3. Eşbütünleşme Testleri

Çalışmada, Panel Eşbütünleşme testleri olarak Pedroni Eşbütünleşme, Kao Eşbütünleşme ve Fisher Eşbütünleşme testleri kullanılmıştır.

Tablo 6. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi					
Alternatif Hipotez: Ortak AR (Grup içi)					
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-İstatistiği		-3,478	1,000	-3,324	1,000
Panel rho-İstatistiği		0,996	0,840	2,247	0,988
Panel PP-İstatistiği		-1,555	0,060	1,090	0,862
Panel ADF-İstatistiği		4,368	1,000	3,553	1,000
Alternatif Hipotez: Bireysel AR (Gruplar Arası)					
		İstatistik	Olasılık		
Grup rho-İstatistiği		3,532	1,000		
Grup PP-İstatistiği		2,466	0,993		
Grup ADF-İstatistiği		3,777	1,000		
Kao Eşbütünleşme Testi					
			T-İstatistiği	Olasılık	
ADF			4,656	0,000	
Residual variance			2,749		
HAC variance			1,752		
Fisher Eşbütünleşme Testi					
No. of CE(s)	İz Testi	Olasılık	En Büyük-Öz Testi	Olasılık	
Hiç Olmaması	107,800	0,000	126,800	0,000	
En Fazla 1	25,340	1,000	25,340	1,000	

Tablo 6'da verilen TDBP ve HDI değişkenlerinin eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, Pedroni Eşbütünleşme Testi sonucunda bu iki değişken arasında ilişki yoktur. Kao Eşbütünleşme Testi sonucunda TDBP ve HDI arasında ilişki vardır. Fisher Eşbütünleşme Testi sonucuna göre ise bu iki değişken arasında en çok bir ilişki vardır.

Tablo 7. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi					
Alternatif Hipotez: Ortak AR (Grup İçi)					
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-İstatistiği		1,654	0,049	1,434	0,076

Panel rho-İstatistiği	-0,252	0,401	-0,235	0,407
Panel PP-İstatistiği	-0,930	0,176	-0,932	0,176
Panel ADF-İstatistiği	-1,479	0,070	-0,713	0,238
Alternatif Hipotez: Bireysel AR (Gruplar Arası)				
		İstatistik	Olasılık	
Group rho-İstatistiği	1,674	0,953		
Group PP-İstatistiği	0,126	0,550		
Group ADF-İstatistiği	-0,485	0,314		
Kao Eşbütünlüşme Testi				
			T-İstatistiği	Olasılık
ADF			-2,332	0,010
Residual variance			0,028	
HAC variance			0,041	
Fisher Eşbütünlüşme Testi				
No. of CE(s)	İz Testi	Olasılık	En Büyük-Öz Testi	Olasılık
Hiç Olmaması	87,530	0,007	108,200	0,000
En Fazla 1	20,430	1,000	20,430	1,000

Tablo 7’de verilen Eşbütünlüşme Testi sonuçlarına göre, Pedroni Eşbütünlüşme Testi sonucunda LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunamamıştır. Kao Eşbütünlüşme Testi sonucunda bu iki değişken arasında ilişki vardır. Fisher Eşbütünlüşme Testi sonucunda ise değişkenler arasında en çok bir ilişki bulunmuştur.

7.2.4.Granger Nedensellik Testi

Tablo 8. TDBP ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi			
Hipotezler	Gözlem	F-İstatistiği	Olasılık
TDBP, HDI bir nedeni değildir	609,000	2,806	0,061
HDI, TDBP'nin nedeni değildir		0,997	0,370

Granger Nedensellik Testi sonucuna göre, hem toplam dış borçlardaki ihracatın payı insani gelişme endeksinin bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir hem de insani gelişme endeksi toplam dış borçlardaki ihracatın payının bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir. Dolayısıyla 609 gözlemlili bu analizde F-İstatistiği olasılık değeri 0,061 anlamlılık düzeyinden (<0,10) küçük olduğu için TDBP’den HDI’ya doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Ancak HDI’dan TDBP’na doğru nedensellik bulunmamaktadır.

Tablo 9. LTDB ve HDI Değişkenlerinin Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi			
Hipotezler	Gözlem	F-İstatistiği	Olasılık
LTDB, HDI’nın bir nedeni değildir.	609,000	3,814	0,023
HDI, LTDB’nin bir nedeni değildir.		0,131	0,877

Granger Nedensellik Testi sonucuna göre, Hem logaritmik forma dönüştürülen toplam dış borç insani gelişme endeksinin bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir hem de insani gelişme endeksi logaritmik forma dönüştürülen toplam dış borcun bir nedeni değildir ve hipotez red edilememektedir. Dolayısıyla 609 gözlemlili bu analizde F-İstatistiği 0,023 anlamlılık düzeyinden (<0.05) küçük olduğu için toplam dış borç stokundan insani gelişme endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Ancak insani gelişme endeksinden toplam dış borç stokuna doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Sonuç

İkinci Dünya savaşından sonra gelişmekte olan ülkeler yoğun kalkınma çabalarına girmiştir. Fakat gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarının başında iç tasarruf yetersizliği gelmektedir. Bu sorunun giderilmesi için ülkeler dış borçlanma yoluna başvurumaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler, sermaye birikimini artırmak için yaptıkları dış borçlanmanın verimli alanlarda kullanılması, iç tasarruf açığının ve dış ödeme zorluklarının giderilmesi ve kalkınmanın sürekli olmasını sağlayacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerin toplam borçları 1970’li yıllarda 72,8 milyar dolardan 2017 yılında 7,64 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008-2017 döneminde gelişmekte olan ve geçiş ekonomisi ülkelerinin toplam borç stoku yıllık ortalama %8,5 artış göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin küresel borç payı 2007 yılında %7 iken 2017 yılına gelindiğinde bu ülkelerin payı %26’ya çıkmıştır. Küresel borç stoku 2007 yılından 2018 yılının ilk çeyreğinin sonuna kadar geçen dönemde yaklaşık 80 trilyon dolar artış göstermiştir.

Bu çalışmanın amacı 29 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan 1995-2017 dönemi verileri ile dış borçlanmanın iktisadi kalkınmaya etkisi analiz edilmiştir. Yapılan Eşbütünleşme testi sonucunda, Pedroni Eşbütünleşme Testi sonucuna göre hem TDBP ve HDI hem de LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunamamış ve H_1 : Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır hipotezi reddedilmiştir. Kao Eşbütünleşme testine göre ise hem TDBP ve HDI hem de LTDB ve HDI değişkenleri arasında ilişki bulunduğu için H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur hipotezi reddedilmektedir. Fisher Eşbütünleşme testi sonucuna göre değişkenler arasında ilişki bulunduğu için H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını belirten hipotez reddedilmektedir. Değişkenler arasında en fazla bir ilişki olduğunu belirten H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Son olarak, dış borçlanma ve iktisadi kalkınma değişkenleri arasında nedensellik ilişkisinin yönünü tespit etmek için yapılan Granger Nedensellik Testi sonucunda incelenen dönem için hem TDBP (Olasılık Değeri: 0,061) hem de LTDB’den (Olasılık Değeri: 0,023) İnsani Gelişme Endeksi’ne (HDI) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Fakat İnsani Gelişme Endeksi’nden (HDI) hem TDBP hem de LTDB değişkenlerine doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Dış borçlanma, iç tasarruf yetersizliği yaşayan ülkeler tarafından kurtarıcı olarak görülmekte, ancak verimsiz şekilde kullanılması sonucu ülkelerin borç sarmalına sürüklenmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı ülkelerin borç sarmalına girmemeleri için çözüme yönelik şunlar önerilmektedir:

- Ülkeler tarafından borcun borçla kapatılması yerine alınan dış borçlar ihracat potansiyeli yüksek verimli yatırımlara yönlendirilmeli,
- İç ekonomik yapı dış ekonomik ilişkileri destekleyecek şekilde yenilenmeli ve güçlendirilmeli,
- Borçlanma mümkün olduğunca uzun vadeli olmalı,
- Dış borcun olabildiğince düşük faizli olması anlaşma anında borcu verene kabul ettirmeye çalışılmalı,
- Kur dalgalanmaları sanayide aksamaya yol açmayacak şekilde kontrol altına alınmalıdır.

Bu sebeplerden dolayı ülkelerin ekonomileri üzerinde büyük bir yük oluşturan borçlanmanın ekonomik ve görünmeyen maliyetlerini en aza indirmenin yolları araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Akdağ, A.(2007). *Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Akram, N. ve Hamid, A.(2016). “Public Debt, Income Inequality and Macroeconomic Policies: Evidence from South Asian Countries”, *Pakistan Journal of Social Sciences*, Vol:36, No.1, s.99-108.
- Aktuğ, S.(2010). “Kavramsal Açından Ekonomik Büyüme, Ekonomik Kalkınma ve Bölüşüm İlişkileri”, *www.sosyalpolitika.info*.
- Akujuobi, L.E.(2012). “External debt and Nigeria’s Economic Development”, *Indexed African Researches Reviews Online*, Vol:1/1, s. 55-67.
- Alataş, S.(2014). *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Alkire, S. ve Sarwar, M.B.(2009). “Multidimensional Measures of Poverty and Well-being”, *Oxford University*.
- Aysu, Y.(2011). *1980 Sonrası Türkiye’nin Dış Borç Sorunu ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ayyoub, M., Chaudhry, I.S., ve Yaqub, S.(2012). “Debt burden of Pakistan: Impcat and remedies for future”, *Universal Journal of Management and Social Sciences*, 2/7, s. 29-40.
- Batır, E.(2000). *Az gelişmiş Ülkelerde Dış Borçlanma*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayata, H.G.(2008). *Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ceresto, S. ve Waitzkin, H.(1986). “Economic Development, Political-Economic System and the Physical Quality of Life”, *Amerikan Journal of Public Health*, Vol:76, No.6, s.661-666.
- Chaudhry, I.S., Malik, S. ve Ramzan, M.(2009). “Impact of foreign debt on savings and investment in Pakistan”, *Journal of Quality and Technology Managment*, 5/11, s.101-115.
- Çelik, S. ve Direkçi, T.B. (2013). “Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991-2010)”, *Turkish Studies*, Vol: 8/3, s.111-135.
- Egungwu, I.C.(2018). “Impact of External Debt on Human Capital Development in Nigeria”, *International Journal of Advance Research and Innovation*, Vol:6, Is.1, s. 47-57.
- Eğilmez, M. Ve Kumcu, E.(2011). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Esener, Ç.(2013). “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Dış Borçlanmanın Belirleyicilerinin İncelenmesi: 1980-2010”, T.C. Maliye Bakanlığı Strajji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2013/424, Ankara.
- Evgin, T.(1996). “Dış Borçlanma ve Dış Borçlarımızda Yaypılan Düzenlemeler”, *Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt:7/23, s.15-33.

- Fan, S. ve Rao, N.(2003). “ Public Spending Developing Countries Trends, Determination and Impact”, *EPTD Discussion Paper* No. 99.
- Kozalı, J.(2007). *Dış Borç Sorunu ve Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Lora, E. ve Olivera, M.(2007). “Public Debt and Social Expenditure Friends or Foes?”, *Inter-American Development Bank Research Department, Working Paper* 563, s.1-35.
- Matthew, A. ve Mordecai, B.D.(2016). “The Impact of Public Debt on Economic Development of Nigeria”, *Assian Research Journal of Arts and Social Sciences*, 1/1, s.1-16.
- Özbek, Ö.(2007). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu ve Türkiye İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Seyidoğlu, H.(2009), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Shabbir, S. ve Yasin, H.M. (2015). “Implications of Public External Debt for Social Spending: A case Study of Selected Asian Developing Countries”, *The Lahore Journal of Economics*, 20/1, s. 71-103.
- Sheikh, M.R. ve Alam, T.(2013). “Does External Indebtness Enhance the Incidence of Poverty in Pakistan? An Empirical Evidence”, *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue:106, s.17-23.
- Şeker, M.(2006). “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”, *Sosyo Ekonomi*, s.75-92.
- Tandoğan, D. ve Özyurt, H.(2013). “Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme ve Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Testleri (1981-2009)”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, Cilt:35/2, s.49-80.
- Tarı, İ.(2018). “Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi ile Basın Özgürlüğü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Ulakbilge*, Cilt:6/21, s. 127-142.
- Tunalı, N.N. ve Yılmaz, A.(2016). “Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkelerinin Ekonometrik Bir İncelemesi”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14/4, s.295-318.
- Uma, K.E., Eboh, F.E. ve Obidike, P.C. (2013). “Debt and Debt Service: Implications on Nigerian Economic Development”, www.ajssh.leena-luna.co.jp, Vol.2, No.2, s.275-284.
- UNDP (2018). 05 Şubat 2019 tarihinde UNDP: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf adresinden alındı.
- United Nations, “External Debt Sustainability and Development” , Report of the Secretary-General, A/73/180, 16 July 2018, s. 7.
- White, K.(2008). “Re-thinking the measurement of Economic Development: Application of a Revised Development Index to Central Asia”, *the Tenth Conference of the European Society for Central Asian Studies*, s. 1-23.
- World Bank (2019). 12 Şubat 2019 tarihinde World Bank: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2018-2019> adresinden alındı.

- Wu, S.Y., Tang, J.H. ve Lin, E.S.(2010). “The Impact of government expenditure on economic growth: How sensitive to the level of development?”, *Journal of Policy Modelling*, 32/6, s.804-817.
- Yıldız, F.(2018). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borçlanma ve Dış Yardımların Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Yatay Kesit Analizi ile Bir İnceleme”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt4/1, s.9-19.
- Zaghdoudi, K.(2018). “Is the relationship between external debt and human development non-linear? A PSTR approach for developing countries”, *Economic Bulletin*, Vol:38, Is. 4, s.2194-2216.
- Zaghdoudi, T. Ve Hakimi, A.(2017). “Does external debt-poverty relationship confirm the debt-overhang hypothesis for developing countries”, *Economic Bulletin*, Vol:37, Is. 2, s.653-655.